

Гливінська Л. К.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЦЕПТИВНИЙ ФРАГМЕНТ МОВНО-ПОЕТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ШІСТДЕСЯТНИКІВ)

На матеріалі поетичного мовлення представників українського шістдесятництва – М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка – виявлено структурно-функціональні особливості сенсорної лексики. Зауважено кількісну і якісну продуктивність аналізованого засобу образотворення в словесно-художньому континуумі означеного періоду.

Ключові слова: лінгвопоетика, художня мова, мовна картина світу, перцепція, сенсорна лексика, частотний словник.

Початок ХХІ століття позначений активізацією дослідницьких пошуків в українській лінгвопоетиці. На це вказує проблематика, зокрема, таких монографій: “Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття: лексикографічний аспект” Г. Вокальчук (2004); “Слово в апперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша” А. Мойсієнка (2006); “Мовно-естетичні знаки української культури” С. Єрмоленко (2009); “Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.” Л. Кравець (2012).

Для сучасної науки показовою є тенденція до багатовимірного пізнання, що закономірно впливає на зміни в аспектах і змісті дослідницьких розробок. У лінгвістичних студіях знаходять осмислення ідеї, факти, методи філософії, естетики, культурології, психології, кібернетики тощо.

Очевидно, що й підхід до художньої мови передбачає опертя на міждисциплінарну теоретико-методологічну базу. Від рівнево-структурного опису мовних одиниць до аналізу когнітивно-дискурсивного – такою є настанова сучасної стилістики художньої літератури. Студіювання лінгвокреативної практики письменників здійснюється з урахуванням сприйняттево-пізнавальних інтенцій читача-інтерпретатора (адресата); етнопсихологічних, соціокультурних, історичних чинників формування мовної особистості автора (адресанта). Перспективним напрямком у вивченні специфіки словесного мистецтва є аналіз мовної картини світу письменника, у якій об’єктивуються факти мови як витвору людської природи; національної мови як колективного витвору духу народу; індивідуального мовлення як утілення суб’єктивного осмислення буття.

Чуттєве сприйняття дійсності, або перцепція (лат. *perceptio* – пізнавання), – невід’ємна складова життя людини. Відтак і для художників слова гранична деталізованість чуттєвих вражень стає засобом експлікації ціннісних пріоритетів.

Нагадаємо, що лексику, яка вербалізує знання, здобуті людиною через органи чуття, традиційно називають сенсорною (лат. *sensus* – відчуття).

Мета запропонованого дослідження – виявити структурно-функціональні особливості сенсорної лексики в поезіях українських шістдесятників.

Художня мова, як вважається, найвиразніше виявляє свій асоціативний потенціал на рівні слова – у розгалуженій системі актуалізованих естетичних значень: лексичним одиницям належить вагома роль у створенні образності, певного стилістичного забарвлення тексту. Лексика, поетичний словник наближають до розуміння мовної особистості письменника. Важливо, що лексичні парадигми, упорядковані за тематичним принципом, – це репрезентативний матеріал для пізнання мовної картини світу, як індивідуальної, так і національної. Тому вибір сенсорної лексики об’єктом дослідження видається цілком умотивованим.

П'ять видів чуттєвого сприймання – зір, слух, смак, запах, дотик – лінгвалізовано в кольоро- / світло-, звуко-, смакопозначеннях, одоративній і тактильній лексиці. При цьому кожна мова має свій набір засобів для назв реалій чуттєвого світу [4, с. 182]. Функціонування вказаних номінацій у мовно-поетичному континуумі підпорядковується розгортанню особливої – естетичної – реальності. Пор.: *Ходімте в сад. <...> Затисла груша в жовтих кулачках / Смачного сонця лагідні жовточки / М. Вінграновський/; Спиваю сік густий з терпких морозних грон, / Спиваю сік жарких жовтневих розкошей, / Спиваю шурхітливий падолист, / Спиваю золоту оскому осені... / Л. Драч/; Ті журавлі, і їх прощальні сурми... / Тих відлітань сюїта голуба... / Натягне дощ свої осінні струни, / торкне ті струни пальчиком верба / Л. Костенко/; Ліг сніг... Срібною ниткою / В'ється тиша між вільхами, / Пахне юною вільгістю, / Пахне чистою вільгістю, / Пахне... вічністю... даль / Б. Олійник/; Під хмарами згасає далина, / Як сивий лірник, сніг іде і грає. / Мене, як немовлятко, сповиває / І тісно в'яже музика сумна / Д. Павличко/. Різним письменникам, так само, як і художникам, композиторам, властиве різне конкретно-чуттєве бачення світу: в одних превалює зорове сприйняття, в інших – звукове, смакове тощо. Хтось знаходить спільне між різними відчуттями, створюючи синестезичний образ.*

Сенсорна лексика – один із релевантних мовно-виражальних засобів у поезії українських шістдесятників. У цьому переконують результати домінантного аналізу фактичного матеріалу. Таку методику використовують для виявлення високочастотної лексики в певному масиві текстів [6]. Існує думка, що в списку перших ста повнозначних лексем частотного словника наявні одиниці, які маркують ключові елементи культурно-мовної картини світу певної спільноти (соціальної групи, етносу), конкретного автора, а також указують на основні складові більшості текстів певного жанру.

Інформацію про домінантну лексику в мовотворчості представників українського літературного шістдесятництва було запозичено з електронної “Параметризованої бази даних сучасної української поетичної лексики” [5]. До аналізу залучалися тексти М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, Б. Олійника і Д. Павличка.

У списку домінант в обстежуваних поетичних словниках сенсорна лексика актуалізується з-поміж ад’єктивів і дієслів.

Зі складу ад’єктивних одиниць показовими у творчості шістдесятників виявилися кольороназви. У М. Вінграновського цей тематичний ряд найбільш розгалужений і містить 8 компонентів (за спадом частоти вживання – *білий, чорний, синій, червоний, золотий, голубий, зелений, сірий*), тоді як в Б. Олійника – 7 (*білий, золотий, сірий, чорний, зелений, сивий, голубий*); у Д. Павличка – 6 (*золотий, білий, темний, червоний, зелений, чорний*); у І. Драча – 5 (*білий, золотий, чорний, сивий, синій*); у Л. Костенко – 4 (*чорний, білий, золотий, сірий*). Для М. Вінграновського, І. Драча й Б. Олійника найбільш значущим є *білий* колір. У Л. Костенко найвищий ранг з-поміж домінантних кольорономінацій має лексема *чорний*, у Д. Павличка – слово *золотий*. Ці ж прикметники – *білий, золотий, чорний* – потрапили до загальножанрового реєстру високочастотної лексики. Цікаво, що з-поміж ад’єктивів у поетичному мовленні домінують слова на позначення саме зовнішніх характеристик реалій, зокрема кольорономінації, натомість список одиниць із виразно оцінною семантикою нечисленний (у словнику І. Драча фіксуємо лексему *теплий* (індекс / порядковий номер у списку домінантних слів – 70), у Д. Павличка – *рідний* (64)).

Показово, що словесні образи, які експлікують зорові, колірні асоціації, становлять одну з визначальних ідіолектних рис М. Вінграновського. Численні поезії з перших слів апелюють до зорової пам’яті читача: “*Синій сон у небесному морі...*”.

“Сива стомлена сутінь снігів...”, “На міднім небі вечір прочорнів”, “Безневинним жовтавим гроном...”, “Блакитно на душі”. Кількісний аналіз поетичного лексикону М. Вінграновського засвідчив, що на різночастининомвні одиниці з колірним значенням припадає 61,7 % сенсорної лексики; звукові асоціації виявлено в 17,9 % слововживань; смакові – у 7 %; тактильні – у 5,6 %; одоративні – у 2,9 %. 4,9 % становлять синестезичні образи. До речі, у 63,9 % випадків саме назви кольору беруть участь у лінгвалізації синкретичних чуттєвих вражень.

У цілому, високу частоту вживання в художньому мовленні М. Вінграновського демонструють лексеми з коренями **біл-** / **-біл-** / **-біл'-**, **чорн-** / **-чорн-** / **-чорн'-**, тобто ахроматичні кольороназви. Проте загальна кількість хроматичних найменувань вища й становить 54,3 % слововживань, тоді як ахроматичні кольорономінації зустрічаються в 45,7 % випадків. Зважаючи на це, можемо припустити, що для Вінграновського-поета в мовотворенні художньої картини світу важать як об'єктивна, так і суб'єктивна детермінанти [10, с. 406–407, 455]. Увага митця спрямована як на об'єкт, явище, так і на своє відчуття, суб'єктивне враження від об'єктивно сприйнятого. М. Вінграновський вдало відтворює екстравертне бачення світу – барвисте, строкате, яскраве – і картину світу інтроверта – невиразну, тьмяну, забарвлену в ахроматичні кольори. Див. у текстах: *Зупинилась тиша й тихий вітер з поля, / Голубі пожежі голубих небес; Зеленим голосом сади зовуть зозулю; І квітів жовто-синя повинь / Біжить навипиньках до Дніпра; З неба падають зорі в дзьоби журавлів. / На крило небокраю сіла хмара / в червоній хустині; Ліс в осені стояв... Очіма синіми вже золотіло літо.* Пор.: *Цвітуть на білому хати <...> Цвітуть обмерзлі криниці / Холодним квітом мармуровим; Цієї ночі сніг упав – / На чорне впало біле; Без дороги-сліду мчить мене Мерані, / Сивий ворон карка в чорному тумані. / Мчи ж мене, Мерані, в чорному тумані...; Ця зірkota пригашених страждань, / Ці білі квіти суму на подушці... / Цей білий образ – чорний по ночах...; Весною, літом, восени, зимою / Дві білих пісні рук твоїх зі мною.* Напевно, це той випадок, коли “може спостерігатися інтровертивний підхід в екстраверта і, навпаки, екстравертивний в інтроверта” [3, с. 140].

Помічено уважність М. Вінграновського до гама червоного кольору. Для цього кольору зафіксовано найбільшу кількість відтінків (у 10 мікрогрупах синонімічного ряду): *червоний, багряний, вишневий, кривавий, малиновий, пожежний, помідорний, пурпуровий, рожевий, черлений.* Назви червоного тону виявляють специфічне смислове наповнення в тематично різнорідних текстах, тобто символіка кольору модифікується залежно від ідейної спрямованості літературно-художнього твору. Так, в інтимній і пейзажній ліриці номінати з групи червоних кольорів є носіями позитивної оцінної семантики, яка органічно нашаровується на власне номінативне значення слів. Наприклад: *Червоною задумливою лінією... / В тонкій руці з прив'яленою лілією / Окреслилась ти на вечірнім тлі / Отих небес вечірніх з ластівками...; Ряхтить між кленами рожева далина – / І, полином надихавшись сповна, / Встає зоря вечірня з полина...; У лісі вже нічого не цвіте <...> / Нога трави в багряне відійшла; Хай сніться твоїм сном / Червоні сні калини.* Натомість у поезіях громадянського звучання аналізовані лексеми, виявляючи свою амбівалентну природу, активізують негативно-оцінні конотації, зокрема й у сполученні з номінаціями чорного і сірого кольорів: *Катастрофічні квіти бомбовозів / Чорніли й червоніли угорі; ...червоніє чорне вороння <...> І хмара ріжеться кривавими рогами / В безнебнім небі чорними шляхами; Мені привиділось затемнення Землі: / Водневих бомб чорнолетючі зграї, / І людство, скорчене у попелястій млі, / І хмари, як папір, горять у небокраї... Забагрюючи космосу блакить.*

Через мовотворчість поет привносить у літературу власний кольоровий світ. У художньому тексті приписування колірних ознак певним реаліям є здебільшого авторським, контекстуальним. Письменникові “властива естетична вибірковість, а оскільки відчуття кольору є популярною формою естетичного почуття взагалі, то письменник, наділяючи або не наділяючи кольором речі, предмети, живих істот, рослини, явища природи і т. ін., не завжди повторює їхні об’єктивні ознаки, тому колірні позначення у створеній автором художній реальності виражають насамперед авторське ставлення до дійсності” [9, с. 82].

Цікаво, що в строкатості авторської колористики М. Вінграновського дослідники вбачають відгомін тичинівської традиції: “То прозорість акварелі, то барвистість вітражів, то елемент інкрустації, коли знічев’я незвичний образ мовби висвічує тло, то примхливість контурної лінії, то соковитість і свіжість пастелі з її ніжним взаємопроникненням барв – усе це можна знайти у цих одухотворених ліричних композиціях” [1, с. 146–147].

В актуалізованих лексиконах українських поетів-шістдесятників одиниці на позначення сенсорних понять фіксуємо й з-поміж домінантних дієслів (див. таблицю).

Поет \ Лексема	<i>Бачити</i>	<i>Дивитися</i>	<i>Пахнути</i>	<i>Чути</i>
	абсолютна частота / індекс			
М. Вінграновський	–	57 / 17	23 / 68	22 / 75
І. Драч	19 / 57	19 / 58	17 / 88	19 / 65
Л. Костенко	–	21 / 54	–	–
Б. Олійник	–	–	–	–
Д. Павличко	24 / 39	18 / 72	16 / 85	21 / 56

Як бачимо, у мовотворчості М. Вінграновського найвищу абсолютну частоту вживання (57) в аналізованій тематичній групі має слово *дивитися* (індекс 17). У текстах І. Драча номінації *бачити*, *дивитися* й *чути* домінують з однаковою частотою – 19 слововживань (індекси 57, 58 і 65 відповідно). Список високочастотних дієслів сприйняття в тезаурусі Д. Павличка очолює лексема *бачити* – із 24 слововживаннями (індекс 39). Цікаво, що в І. Драча і Д. Павличка реєстр дієслівної сенсорної лексики є найширшим. Натомість у словнику Б. Олійника одиниці цього тематичного ряду не переважають. А Л. Костенко обирає пріоритетним об’єктом естетизації лише одне слово *дивитися*, що зустрічається з частотою 21 (індекс 54). Зауважимо, що в інтегрованому словнику сучасної української поетичної мови аналізована лексико-семантична група представлена трьома домінантами: *дивитися* (індекс 45); *чути* (69); *бачити* (81).

Надзвичайно широкі сполучувані можливості демонструють у художньому контексті дієслова сприйняття, зокрема лексема *дивитися*. До речі, особливу семантичну наснаженість цієї одиниці виявляємо в поетичному мовленні М. Вінграновського: *Подивилось небо крізь зорю; Лиш я незчувсь, як стихнула хода... І на слова мої дивилася вода / Кленовими осінніми очима; Ожина дивиться. У зуби аж заходить...; Картопля дивиться у землю золоту; Ліщина дивиться горіхами на хмару*. На цю характерну рису поетового стилю звернули увагу й літературознавці: “Все дивиться у віршах Миколи Вінграновського... Поет чесним поглядом вдивляється в очі світу, в який прийшов. Пильно і уважно, щоб пізнати, збагнути” [8, с. 152]. Здатністю до зорового, слухового сприйняття дійсності М. Вінграновський наділяє природні явища (*Грім жив у хмарі, і згори / Він бачив, хто що хоче; Розплющив очі вітер на цибулю; Зоря зірниці зазирала в очі; Виглядає зоря*

з-за гори – / **Не надивиться**); реалії рослинного світу (*В малому полі мак червоний / Пречисту хмару вигляда; І смородина не зачує, / Як під сонцем замруть поїзди; ... Ще імені твого не чули квіти*). Антропоморфізація охоплює предметний світ (*І яєчко, мов футболік, / Тепло дивиться з гнізда*) і абстрактні поняття (*Заплющить очі давнина, / Подивиться на себе; І дума про народ, моя стодумна дума / Навишпиньки заглядає у чоло; ...почуло життя моє добре і затишне слово*). “Вінграновський наче сприймає дійсність не лише людськими чуттями, а й “чуттями” всього живого, – пише І. Дзюба, – на якійсь грані, що єднає все суще у спільному для всіх відчутті життя... Звісно ж, це людське, але загострене розумінням своєї значущості, граничності для всієї сфери живого” [2, с. 21].

Кореляцію естетичного і буквального змістів слова розглядаємо як один із важливих факторів, що породжують динамічну напругу й емоційно-експресивний тон ліричної оповіді в поезії шістдесятників. Художній контекст М. Вінграновського, зокрема, нерідко вказує на одночасну актуалізацію як прямого, так і образного значень слова. Проілюструємо це на прикладі семантичного функціонування одоративної лексики. Для відтворення приємних запахових вражень поет обирає такі словесні форми: *В тихім світлі нічних заграєв / Пахло травами небо в морі; Зоря над містом хлібом пахне темним – / Найкраще в світі пахне хліб печений; Бринзою пахне роса, / В меду злипаються очі; Ще пахне хвиля яблуком і тілом, / І сушить голову за цвітом своїм мак...; На газеті заснула біля мене хороша розлука, / Чебрецями і вишнями пахне вона...; Гойднулися квіти пахучими снами...; І тінь конвалій синьоголосна / Нам почала весну в своїм пахучім слові*. У наведених контекстах реалізацію первинного (власне номінативного) значення в словах *пахнути* (видавати, виділяти який-небудь запах [7, с. 100–101]), *пахучий* (який має, видає сильний запах, аромат; запашний; просякнутий свіжістю, приємними запахами і т. ін. [7, с. 101]) забезпечують лексичні одиниці, за якими закріплено відображення таких реалій, що об’єктивно можуть бути джерелом запаху, – назви рослин (*трави, чебрець, квіти, конвалії*), плодів (*яблуко, вишні*), харчових продуктів (*хліб, бринза*). Водночас запаховими властивостями наділяються й об’єкти, що насправді не асоціюються з одоративними відчуттями. Сенсорне сприйняття нейтральних щодо запаху реалій формується під дією суб’єктивного чинника – важливого як для усвідомлення закономірностей художнього перетворення об’єктивної дійсності автором, так і для виявлення специфіки семантичного варіювання поетичного слова. Про активізацію образотворчого потенціалу в словах *пахнути, пахучий* сигналізує їх лексико-граматична співвіднесеність з іменниками, що називають природні явища (*небо, зоря, роса, хвиля*), фізіологічні стани (*сни*), абстрактні поняття (*розлука, слово*). Асоціативні уявлення М. Вінграновського про запах зорі, роси, хвилі, розлуки тощо набувають конкретно-чуттєвих обрисів у зіставленні з незаперечними носіями запахових, смакових якостей – хлібом, бринзою, яблуком, вишнями і под. Урізноманітнення засобів номінації перцептивних вражень, розширення дистрибутивних можливостей лексичних одиниць сприяє увиразненню суб’єктивного, індивідуально-авторського змісту словесно-поетичних образів.

Таким чином, особистісне сприйняття дійсності художниками слова невіддільне від мовотворчості. Сенсорна лексика як складова мовно-поетичної картини світу виявляє несподівані семантичні якості в ліриці українських шістдесятників. Бажання об’єктивувати суб’єктивне, матеріалізувати думку й почуття спонукають митців до пошуків нового синтезу форми і змісту.

Л і т е р а т у р а :

1. *Базилевський В.* Логіка поезії (літозбір Миколи Вінграновського) / В. Базилевський // Київ. – 1986. – № 4. – С. 143–150.
2. *Дзюба І.* Духовна міра таланту / І. Дзюба // Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1986. – С. 5–22.
3. *Лисиченко Л.* Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – Т. 6. – С. 129–144.
4. *Москович В. А.* Статистика и семантика (опыт статистического анализа семантического поля) / В. А. Москович ; ответств. ред. Р. С. Гинзбург. – М. : Наука, 1969. – 304 с.
5. Параметризована база даних сучасної української поетичної лексики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mova.info/page3.aspx?11=96> (28.05.2013). – Назва з екрана.
6. *Праведников С. П.* В поисках методик исследования идиолекта / С. П. Праведников, А. Т. Хроленко // Идиолект : сб. научн. трудов. – Курск : Изд-во КГВУ, 2000. – Вып. 1. – С. 4–14.
7. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. VI. – 1975. – 832 с.
8. *Сулима М.* Срібний берег поета (філологічна студія) / М. Сулима // Дніпро. – 1979. – № 11. – С. 151–153.
9. *Шуришина Т. И.* Актуальные проблемы стилистики текста (цветофоносемантический аспект) : учебн. пособие / Т. И. Шуришина. – Черновцы : Рута, 1999. – 96 с.
10. *Юнг К.* Психологические типы / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. С. Лорие, перераб. и доп. В. Зеленским. – М. : Университетская книга, 1998. – 720 с. – (Серия “Классики зарубежной психологии”).

Гливинская Л. К. *Перцептивный фрагмент языковой картины мира (на материале поэтического творчества украинских шестидесятников).*

На материале поэтической речи украинских шестидесятников – Н. Винграновского, И. Драча, Л. Костенко, Б. Олейника и Д. Павлычко – проанализированы структурно-функциональные особенности сенсорной лексики. Отмечена продуктивность исследуемых языковых явлений в словесно-художественном континууме эпохи.

Ключевые слова: лингвопоэтика, художественная речь, языковая картина мира, перцепция, сенсорная лексика, частотный словарь.

Hlyvinska L. K. *Perceptive fragment of linguistic-poetic view of the world (the case study of creative works of the sixtiers in Ukraine).*

On the material of poetic speech of representatives of Ukrainian “Sixties Generation” – M. Vinghranovskyi, I. Drach, L. Kostenko, B. Oliinyk and D. Pavlychko – were revealed structural and functional features of sensory vocabulary. The quantitative and qualitative productivity of the analyzed tool of image in the word-fiction continuum of mentioned period were described.

Keywords: linguistic poetics, fiction language, language picture of the world, perception, sensory vocabulary, frequency dictionary.

Гончарова З. В.

Мариупольский государственный университет

ЯЗЫКОВАЯ ИГРА В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА

Статья посвящена изучению феномена языковой игры в современных публицистических текстах. Автором выявлены основные подходы к определению понятий билингвизма и языковой игры, рассмотрены ключевые способы создания игр. Основное внимание уделяется рассмотрению особенностей языковой игры в ситуации билингвизма на материале украинских публицистических интернет-изданий.